

edilen Tilimsân ve Vehrân halkı yoğun biçimde Tıtvân'a göç etti. 1860'ta Tıtvân'ı işgal eden İspanyollar 1862 yılında yapılan antlaşmayla şehri boşalttılar. İspanya 1913'te Tıtvân dahil bölgeyi tekrar işgal etti. Aynı yıl içinde kralın Kuzey Mağrib vekili sıfatıyla görevlendirdiği Mevlây Mehdi b. İsmâil ve ardından onun oğlu tarafından idare edilen şehir İspanya'nın Nisan 1956'da Mağrib'in istiklâlini tanımasıyla birlikte Fas'a ilhak edildi. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed er-Ruhûnî 'Um-detü'r-râvîn fî târihi Tıttâvîn, Muhammed Dâvûd Târihu Tıtvân (Tıtvân 1959) ve Abdülazîz es-Suûd Tıtvân hilâle'l-ğar-nî't-tâsî' aşer (Tıtvân 1996) adıyla birer eser kaleme almışlardır.

Tıtvân'da bugün daha çok Arapça konuşan Berberîler, Araplar ve az sayıda İspanyol ve yahudi yaşamaktadır. Eski şehri üç taraftan çeviren ve yedi kapısı bulunan, 5 km. uzunluğunda ve 1,20 m. yüksekliğindeki bir sur kuşatır. Tıtvân, Endülüs / Gırnata tarzı tarihî binaları ve muhteşem süslemeleriyle 1998'de dünya insanlık kültür mirası olarak kabul edilmiştir. Şehirde bir üniversite (Câmiatü Abdilmelik es-Sa'dî) ve havaalanı bulunmaktadır; ayrıca Fas'ın en zengin kütüphanelere sahip şehirlerinden biridir. Tıtvân'da deniz ticareti yanında sanayi de gelişmiştir (kâğıt, çimento sanayii). Martîl nehrinin suladığı şehrin çevresindeki verimli arazileriyle (portakal, badem ve nar bahçeleri) önemli bir tarım ticaret merkezi olan Tıtvân, Fas'ın büyük şehirlerinden olup nüfusu 2004 yılında 320.539 olarak tesbit edilmiştir. Bu nüfus 2010 yılının başlarında 352.000 civarında tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 776-777, 784, 814; Şerîf el-İdrîsî, *Nühzetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, II, 531; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 222; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1973, s. 51, 392-393, 407; Hasan el-Vezzân, *Vaşfü İfrîkiyye*, I, 318, 322-323; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 172; III, 96-97; IV, 89-90, 124-125; VI, 22-23; IX, 84-94; ayrıca bk. İndeks; A. Joly, "Tétouan", *Archives marocaines*, Paris 1906, VII, 161-264; Muhammed Dâvûd, *Târihu Tıtvân*, Tıtvân 1379/1959, I, 37-129; Seyyid Abdülazîz Sâlim – Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Târihu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut 1969, tür.yer.; G. S. Colin, "Tetuan", *IA*, XII/1, s. 202-204; Halima Ferhat, "Tıttâwîn", *El²* (İng.), X, 549-550; Ahmed Kadûr, "Tıtvân", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1415/1995, VII, 2399-2400; Muhammed b. Azzûz Hakîm, "Târihu Tıtvân", a.e., VII, 2400-2405; Mustafa Hâc İbrâhîm, "Tıtvân", *el-Mevsû'atü'l-Arabîyye*, Dımaşk 2002, VI, 570-571; Pervîz Emîn, "Tıtvân", *DMBİ*, XV, 562-563.

NADİR ÖZKUYUMCU

TIYERE

(bk. UĞURSUZLUK).

TİBET

Çin sınırları içinde özerk bölge.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. BÖLGEDE İSLÂMİYET

Tibet (Xizang), aslında coğrafi bir mekân (plato) adı olup bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin güneybatı sınırında yer alan özerk bölgenin ismidir. Yüzölçümü 2.200.000 km², nüfusu 2000 yılı sayımına göre 2.616.329 idi. Toplam nüfusları 4.590.000 (1990) olan Tibetliler'in büyük kısmı dağınık halde başka idarî bölgelerde, bir kısmı da yurt dışında (350.000'i Hindistan'da) yaşamaktadır. Tibet'in başşehri denizden 3630 m. yükseklikteki Lhasa'dır (Lasa, 2000 yılında nüfusu 109.936 idi). Diğer önemli şehirleri Xigatze (Shigatse), Gyantse, Qamdo (Chamdo) ve Nedong'dur.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Üzerinde yer yer dağlar yükselen Tibet yeryüzünün en yüksek platosudur (ortalama 4000 m.) ve Himalaya, Karakurum, Kuenlun gibi yine yeryüzünün en yüksek dağlarıyla çevrilmiştir. Everest zirvesi (8842 m.) Nepal sınırı üzerinde bulunur. Bundan dolayı bölgeye coğrafya literatüründe "dünyanın çatısı" denilmektedir. Kurak ve az yağışlı bir bölge olan Tibet'te yağışın yıllık ortalaması batıda 200 mm., güneyde 400 mm. civarındadır. Kışın şiddetli soğuk ve kar fırtınaları, yazın kum fırtınaları ile dünyanın en zor yaşanılan iklimine sahiptir; bu sebeple nüfus yoğunluğu çok azdır. Tibet platosunun kuzeyinde herhangi bir ağaçsı bitki görülmez. Yazın bir miktar otsu bitki çıkar; kara arpa, buğday ve fasulye

yetişir. Doğu kısmını vahşi ormanlar kaplar. Tibet'in en büyük ırmağı dBus Gtsang bölgesinde, Himalaya ve Kailas dağları arasındaki dar uzun bir vadiyi takip ederek platonun güney kısmını doğu-batı istikametinde kesip geçen Ya Lu Gtsang Po'dur. Ayrıca buradan İndus nehrinin kaynağı olan Sengge ve Glang Po ırmakları akar. Asya'nın en büyük üç nehri olan Yangççe, Mekong ve Saluen'in kaynakları sayılan Bri Chu, Lancangjiang ve Nujiang da Tibet'in doğusundan çıkar. Tibet bir göller ülkesidir. En çok bilinen göller arasında Gnam Mtsho (Namuhu), Yar Drog Gyu Mtsho ve Ma Pham Mtsho başta gelir. Halkın kullandığı dil Çin-Tibet dillerinin Tibet-Birman grubuna dahil Tibetçe'dir. Bazı Sanskrit hece işaretleri örnek alınarak VII. yüzyılın ilk yarısında icat edilen ve sonradan üç defa düzeltilen Tibet yazısı soldan sağa doğru yazılır. Tibetliler, Budizm'in Mahayana mezhebine bağlıdır. Bütün bölgede çok miktarda Budist manastırı bulunmaktadır. İktisadî faaliyetlere hem tarım hem hayvancılık hâkimdir; tarım başlıca Ya Lu Gtsang Po havzasında yoğunlaşmıştır. Hayvancılıkta Tibet'e has, şiddetli soğuğa dayanıklı yak (bir öküz türü) ve Tibet koyunları egemendir. Yak derisinden çadır, ayakkabı ve giysi yapımında yararlanılır. Sanayi üretimi gıda, tekstil, deri, kereste, kimya, inşaat malzemeleri ve taş kömürü sektörlerine dağılmıştır. Ticaret pek gelişmiş değildir. Çin sınırlarındaki en fakir bölge sayılan Tibet her yıl hükümetin büyük miktarda yardımına muhtaç kalmaktadır.

II. TARİH

VII. yüzyılda Srong Btsan Sgam Po adında yetenekli bir kral ve onun çok bilgili veziri mGar Stong Btsan'ın gayretleriyle Sanskritçe öğrenmek üzere Hindistan'a öğrenciler gönderildi. Bu öğrenciler döndükten sonra Tibet yazısını icat ettiler, kültürel ve askerî konularda çeşitli yenilikler yaptılar. Sonuçta Tibet dönemin Asya'sın-

Potala Sarayı – Lhasa / Tibet

TİBET

Lhasa'da
Tibet Müzesi

da kuvvetli ülkelerden biri durumuna geldi; başşehir Lhasa kuruldu. Bir konfederasyon olan devletin sınırları batıda Amur havzasına, doğuda Çin'in T'ang sülâlesinin (618-906) sınırını oluşturan Long dağlarına, güneyde İndus nehrine ve kuzeyde Çungar havzasına ulaştı. Kral Khri Srong Lde Btsan döneminde (742-797) Budizm ülkenin resmî dini olarak kabul edildi. Sonraki krallar da büyük sayıda manastır yaptırdılar ve Budizm'in kutsal kitaplarını Tibetçe'ye çevirttiler; sürekli biçimde Budistler'in siyasî mevkiini yükseltmeye çalıştılar. Bu çabalar sonucunda yerli din Bon-Po ile Budizm arasında hem siyasî hem dinî yönde şiddetli çatışmalar meydana geldi. Aristokratlarla kral ailesinin ayrı dinleri desteklemeleri neticesinde IX. yüzyılın ortalarında konfederasyonu ayakta tutan hânedan yıkıldı ve Tibet karanlık bir döneme girdi. Ülkenin bütün dini inançları tahrip oldu, siyaseti istikrarsızlık içinde kaldı. Toplum çektiği sarsıntıları atlattırmaya çalışırken savaşlar sürüp gidiyordu. Çarpışmalar sırasında devlete ait bütün kayıtlar, arşivler ve kral mezarları zarar gördü. XI. yüzyılın ortalarında meşhur Hintli rahip Atisa'nın Tibet'e davet edilmesinin ardından Budizm tekrar canlanmaya başladı ve çeşitli mezhepler ortaya çıktı. Bunlar, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar'ın siyasî nüfuzu yayılincaya kadar birbiriyle rekabet etti. Bu dönemde Tibet, Çin İmparatorluğu'nun bir parçası halinde doğrudan doğruya Yuan (Kubilay) hânedanı tarafından idare edildi.

Bir asır sonra Yuan hânedanı zayıflayınca Budist mezhepleri tekrar iç savaş başlattılar. Çatışmalar neticesinde merkezi dBus bölgesinde olan Phag Mo Gru Pa mezhebi galip geldi ve idarenin başına geçti (1354). dBus bölgesinin Ne'u Gdong şehrini başkent edinen yeni yönetim ikti-

darda uzun süre kalamadı. Bu dönemde tamamıyla Tibet Budizmi'ni benimseyen Moğollar, Dge Lugs Pa mezhebini desteklediler. Bu mezhep önce Doğu Türkistan'da, ardından Çinghai bölgesine yerleşen Moğol Koshot kabilesi sayesinde Tibet üzerinde egemenlik kurdu; fakat ülke sonuçta Moğol idaresi altına girdi. 1720'de Ch'ing hânedanı yönetimindeki Çin bölgeyi ele geçirdi ve askerlerini yerleştirerek ülkeyi doğrudan yönetmeye başladı. 1751'de bir mahallî hükümet organize etti; kurduğu bu vasal devlet aracılığıyla bilhassa 1893'ten itibaren Tibet üzerinde çok daha geniş boyutta egemenlik sağladı.

XIX. yüzyılın sonunda Batılı emperyalist güçler Tibet içinde yayılmaya başladı. 1904'te İngiliz kuvvetleri Lhasa'ya girdi ve çok sayıda Tibetli öldürüldü. 1908'de İngilizler'in çekilmesinin ardından Çinliler ülkeyi işgal ettiler. II. Dünya Savaşı sırasında Tibetliler, İngilizler'in de yardımıyla Çin imparatorluk askerlerini ülkeden çıkardılar. Fakat 1950'de Çin Halk Cumhuriyeti topraklarının ayrılmaz bir parçası saydığı Tibet'i işgal edip resmen ilhak etti; ertesi yıl yerel bir devlet olarak tanıyıp özerklik verdi (23 Mayıs 1951). Özerkliğin kâğıt üzerinde kaldığını gören Tibetliler, halen

sığındığı Hindistan'da ikamet eden on dördüncü dalai-lama Tenzin Gyatso'nun örgütlediği, zaman zaman çok kanlı çarpışmaların meydana geldiği bir bağımsızlık mücadelesi başlattılar. 1959-1985 yılları arasında dalai-lamaya göre 1.200.000, Çin hükümetine göre ise 87.000 kişi hayatını kaybetti.

III. BÖLGEDE İSLÂMİYET

Tibet ismi İslâm coğrafya kitaplarında Tubbet (İbn Hurdâzbih, s. 17; Kazvîni, s. 79) ve Tibbet (Yâkût, II, 10) şeklinde geçer. Ömer b. Abdülazîz'in hilâfeti döneminde (717-720) Tibetli elçiler, Horasan Valisi Cerrâh b. Abdullah'a gelerek kendilerine İslâm'ı öğretmesi için birinin gönderilmesini istediler, vali de Selîf b. Abdullâh el-Hanefî'yi görevlendirdi (Ya'kübî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 77). Ya'kübî'ye göre Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh (775-785), Tibet Kralı Ha Horn ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Çin'in T'ang hânedanının (618-906) ilk dönemlerine ait kaynaklar da Araplar'ın Tibetliler'le iyi ilişkiler kurduğunu doğrulamaktadır. Ancak 785'te Orta Asya'da Araplar'la Tibetliler arasında sınır çatışmaları meydana geldi (Ya'kübî, *Tarih*, II, 397-398). 805 yılı civarında Semerkant Emîri Râfi' b. Leys, Halife Hârûnürreşid'e karşı ayaklandığında topladığı ordunun içinde Tibetli askerler de bulunuyordu (a.g.e., II, 420, 435, 436). Ya'kübî'ye göre Halife Me'mûn zamanındaki (813-833) Tibet kralı İslâm'ı kabul etti ve bunu kanıtlamak için sarayındaki altından yapılmış Buda heykelini halifeye gönderdi; halife de onun müslüman olduğunu halka göstermek amacıyla heykeli sergiledi. 372'de (982-83) yazılan *Hudûdü'l-âlem*'den başşehir Lhasa'da bir mescidin bulunduğu öğrenilmektedir. Müslümanların kökenlerine dair elde kesin bilgiler bulunmamakla birlikte dışarıdan gelenlerin çoğunun XII. yüzyılda Keşmir ve Ladakh'dan gelen tüccarlar olduğu sanılmaktadır. İslâm tebliğlerinin,

Potala
Sarayı'ndan
Lhasa'nın
görünüşü

Cami-i Kebir – Lhasa / Tibet

gerçekleşen evliliklerin ve sosyal etkileşimlerin müslüman nüfusun başşehir Lhasa civarında artmasında rol oynadığı anlaşılmaktadır (Arnold, s. 296). Sosyal etkileşimler arasında Tibet'in klasik müzik türlerinden "nangma"nın bölgeye müslümanlar tarafından getirildiğine inanılmaktadır.

Yuan hânedanının çöküşü sırasında başlayan iç savaştan galip çıkan Koshot Moğolları ülkeyi beşinci dalai-lamanın (1617-1682) yönetimine bıraktılar. Kendilerine hoşgörülle yaklaşan ve yapmak istedikleri bir mescidin arsasını veren beşinci dalai-lama döneminde müslümanlar büyük bir rahatlığa kavuştular, sayıları da hızla arttı. Topluluk genişledikçe çocukların din eğitimi için medreseler açıldı. Eğitim dili olarak Urduca'yı kullanan müslümanların o dönemde Lhasa ve Shigatse'de iki medresesi bulunuyordu. Tibetli müslümanlar beşinci dalai-lamanın dönemini izleyen asırlarda da herhangi bir sıkıntı yaşamadılar. Fakat Komünist Çin işgaliyle birlikte durum değişti ve pek çok müslüman ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Hindistan'a geçmeyi başaranlar önce Kalimpong, Darjeeling ve Gangtok gibi sınır şehirlerine yerleşip sonradan aşamalı biçimde atalarının geldiği Keşmir'e taşındılar.

Bu dönemde dışarıdaki müslümanlar teşkilâtlanarak bir araya gelmeye başladılar. Dalai-lama onlarla ilişkilerini sürdürdü ve 1975'te Srinagar'ı ziyaret ettiğinde bir mülteci yardımlaşma örgütü kurmalarına destek verdi. Bu örgüt, mülteci müslümanların ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmesi için projeler yapmaya başladı. Bu

arada geri dönmek isteyenlerin yeniden Tibet'e yerleşmesi için 1985 yılında tamamlanan 144 ev ve bir caminin yapımı gerçekleştirildi. Tibet'te kalan müslümanların sayısı kesin olmamakla birlikte 1990'larda 3000, dışarıdakilerin sayısı 2000 civarında idi. Çoğu Sünnî olan müslümanlar Hanefî mezhebine mensuptur. Halen Tibet'te dördü Lhasa'da olmak üzere (diğerlerinden biri Tsetany, ikisi Shigatse kentindedir) toplam yedi cami bulunmaktadır. Müslümanların Budistler'in kutsal ayarlarında uygulanan et yasağından muaf tutulması ayrıcalığı devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Tarih*, II, 397-398, 420, 435, 436; a.m.f., *Kitâbü'l-Büldân* (Âyetî), s. 4, 7, 64, 77, 145-147; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Tahran 1991, s. 17; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 24-25, 34-35, 92-94; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 10-12; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 79-80; W. D. Shakabpa, *Tibet: A Political History*, New Haven 1967; Ali Tançoğlu, *Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969, s. 123; R. A. Stein, *Tibetan Civilization*, Stanford 1972; H. Hoffmann, *Tibet: A Handbook*, Bloomington 1975; T. W. Arnold, *The Preaching of Islam*, Lahore 1979, s. 296; G. Tucci, *The Religion of Tibet*, London 1980; K. Lin, *A Study on Khri Srong Ide Btsan*, Taipei 1989; Abdul Waid Radhu, *Islam in Tibet: [and] Tibetan Caravans*, Louisville 1997; A. H. Francke, "Islam Among the Tibetans", *MW*, XIX (1929), s. 134-140; D. M. Dunlop, "Arab Relations with Tibet in the 8th and 9th Centuries A.D.", *İTED*, V/1-4 (1973), s. 301-318; Christopher I. Beckwith, "Tibet and the Early Medieval Florissance in Eurasia", *CAJ*, XXI/2 (1977), s. 89-104; Triloki N. Sharma, "The Predicament of Lhasa Muslims in Tibet", *JIM-MA*, X/1 (1989), s. 21-27; Christopher Beckwith, "The Location and Population of Tibet According to Early Islamic Sources", *AOH*, XLIII (1989), s. 163-170; Th. Zarcone, "Sufism from Central Asia Among the Tibetan in 16-17th Centuries", *The Tibet Journal*, XX/3, Dharamsala 1995, s. 96-114; W. Barthold, "Tibet", *IA*, XII/1, s. 252-255; a.m.f. - [C. E. Bosworth], "Tubbat", *EI²* (İng.), X, 576-578; M. Gaborieu, "Tubbat", a.e., X, 578-580.

N. CHANG – KUAN LIN

TİBÎ

(الطبيي)

Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343)

Müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi.

Aslen İrani olup Vâsıt ile Hûzistan arasında bulunan (Yâkût, IV, 53) ve muhtemelen doğum yeri olan Tîb kasabasına nispetle Tîbî diye anılır. Ticaretle uğraşan var-

lıklı bir aileden gelmektedir. Hayatına dair İbn Hacer'in *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinde yer alan sınırlı bilgiler sonraki müelliflerin çoğu tarafından tekrar edilmiştir. Tîbî, Şâfiî fakihî ve dil âlimi Çârperdi'den ders aldı. Öğrencileri arasında *Mişkâtü'l-Meşâbih* müellifi Hatîb et-Tebrîzî ile kendisine ait *et-Tibyân fi'l-me'ânî ve'l-be'yân*'ı *Hadâ'ikü'l-be'yân fi şerhi't-Tibyân* adıyla şerheden Ali b. İsâ el-Erdebîli bulunmaktadır (Tîbî, *et-Tibyân*, neşredenin girişi, s. 21-24). Ömrü boyunca öğrenim ve öğretimle meşgul olan Tîbî tanımadığı kişilere dahi kıymetli kitaplarını ödünç verecek kadar cömertti. Ailesinden kalan serveti öğrencilerine ve ihtiyaç sahiplerine harcadı; bu sebeple ömrünün sonlarında muhtaç duruma düştü. Yaşlılığında gözleri iyice zayıfladı. Tîbî hayâ sahibi, cömert, mütevazı biri olarak tanındı (İbn Hacer, II, 68-69).

Kendisinin de yaşadığı Tebriz'i merkez edinen İhlanlılar'ın desteğiyle revaç bulan felsefî akımlara ve bid'at ehline karşı Ehl-i sünnet'in görüşlerini savundu. Tefsir, hadis ve Arap dili alanlarında ileri gelen bir âlim kabul edilen Tîbî, Kur'an'da ve hadislerdeki dil inceliklerini farketmesiyle şöret buldu. Sabahtan öğleye kadar tefsir, öğleden ikindiye kadar hadis dersleri verdi, derslerini hayatının sonuna kadar hiç aksatmadı. Kalabalık bir grup tarafından takip edilen hadis derslerinin Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'ini okuttu (a.g.e., II, 69). Kendisine ait bazı eserler üzerine ihtisar ve şerh türü çalışmalar yapmaları için öğrencilerine tâlimat verdiği gibi bazı öğrencilerinin eserlerini bizzat şerhetti. Muhtasar bir hadis usulü telif etti. Aynı zamanda kudsî hadisi terim anlamında tanımlayan ilk kişi olarak bilinir (*DİA*, XXVI, 318). 13 Şâban 743 (11 Ocak 1343) tarihinde vefat eden Tîbî'nin nerede öldüğüne dair açık bilgi bulunmamakla birlikte Tebriz'de yaşadığına göre burada vefat etmiş olmalıdır. Her gün yaptığı gibi sabahleyin tefsir dersi verdikten sonra Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'ini okutmak üzere evinin yakınındaki camiye gittiği ve öğle namazını beklerken âniden öldüğü kaydedilmektedir (İbn Hacer, II, 69).

Eserleri. 1. *el-Kâşif 'an haqâ'iki's-sünen* (Şerhu / Hâşiyetü Mişkâti'l-Meşâbih). Tîbî, talebesi Hatîb et-Tebrîzî'yi Ferrâ el-Begavî'nin *Meşâbihu's-sünne*'de eksik bıraktığı bazı kısımları tamamlaması için görevlendirmiş, bunun üzerine Hatîb et-Tebrîzî, Begavî'nin sahih ve hasen başlıkları altında tasnif ettiği hadisleri yeniden düzenledikten sonra kitaba onun şartları-